

פרק טו

מנהג הכאת המן בשעת הזכרת המן בקריאת המגילה

המנהג של הכאה ברגל או בחפץ אחר בעת הזכרת המן בשעת קריאת המגילה, איננו מנהג חדש אלא מנהג עתיק יומין, שמוזכר כבר בספרי ראשוני הראשונים. ויש לזה אף סמך מן המדרש. בפרק זה נסכם את מקור המנהג, השתלשלותו וקיומו.

א. המקורות ויסודי המנהג

מהמקורות שלפנינו נראה כמעט ברור, שראשיתו של מנהג זה בצרפת. ומשני מקורות שונים אנו יודעים עליו.

הראשון שמזכיר מנהג זה בפירוש הוא רבי אברהם ברבי נתן הירחי בספרו 'המנהיג'¹:

ומה שנהגו בצרפת אחר קריאה לומר ארור המן וארורים בניו, ברוך מרדכי וברוכה אסתר, בירושלמי דמגילה (פ"ג ה"ז) ובמסכת סופרים (פי"ד) ובבראשית רבה (מט, א²) בפיסקא וה' אמר המכסה אני מאברהם, רב אמר צריך שיאמר ארור המן וארורים בניו, וא"ר פנחס וצריך שיאמר חרבונא ז"ל וכי מטי להאי פסוק אשר הגלה נבוכדנצר שחוק עצמות, למה שכל נבוכדנצר שבירמיה חי הוה ברם הכא מת הוה. ויש קצת סמך במגילת בבליטא, ומחייב אניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע בין ברוך מרדכי לארור המן, נמצא שכך היה מנהגם משום זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. ועל כן מנהג התינוקות בצרפת

- 1 מהדורת יצחק רפאל, ירושלים תשנ"ד, ח"א הלכות מגילה, עמ' רמב"רמג.
- 2 ויש להעיר מלשון ה'בראשית רבה' שם: "רב כי הוי מטי להמן בפורים, אמר ארור המן וארורים בניו לקיים מה שנאמר ושם רשעים ירקב", ומשמע שעיקר הגדר הוא האמירה בפה, וראה להלן.

ובפרובינציא לקחת חלוקי הנחל ולכתוב עליהם המן, ומקישין
 זו על זו כשהקורא מזכיר המן ורשעו, ושם רשעים ירקב
 ושלום.³

ה'אבודרהם'⁴ מביא זאת בשמו בשינויים:

וּכְתַב אֲבָן הַיָּרֵחַ [=ה"ה בעל המנהיג] שְׁנוֹהֵגִין בְּצִרְפָּת
 וּבִפְרוֹבִינְצִיָּא הַתִּינוּקוֹת לְקַחַת אֲבָנִים חֲלָקִים וּלְכַתּוֹב עֲלֵיהֶם
 הַמֶּן, וּכְשֶׁמִּזְכִּיר הַקּוֹרֵא אֶת הַמְּגִילָה הַמֶּן הֵם מְקִישִׁין זו עַל זו
 לְמַחֲוֶק אֶת שְׁמוֹ מִשּׁוֹם שֶׁנֶּאֱמַר וְשֵׁם רָשָׁעִים יִרְקַב. וְכֵן אֹמֵר
 בְּמִדְרָשׁ⁵ תִּמְחָה אֶת זָכֶר עֲמֶלֶק אֲפִילוּ מֵעַל הָעֵצִים וּמֵעַל
 הָאֲבָנִים.⁶

וב'אורחות חיים'⁷ - שנראה שאף זה מקורו מבית מדרשו של
 'המנהיג' - כתב:

ומה שנהגו בפרובינציה ובצרפת שלוקחים הנערים חלוקי אבנים

3 ונראה מדבריו שגדר המנהג הוא רק מצד ושם רשעים ירקב, בניגוד לאחרונים
 ההולכים בעקבותיו שהגדרת המנהג אליבא דידם היא גם מצד דין ומצות
 מחיית עמלק ראה להלן הערה 6, והערה 21.

4 מהדורת 'שמואל קרויזר', ירושלים תשכ"ג, דיני פורים, עמ' רט.

5 לשון כזו לא מצאתי בינתיים. אך להעיר מ'מכילתא דר"י' (סוף בשלח,
 מהדורת 'הורוביץ') "ר' אליעזר המודעי אומר... אם אניח נין ונכד של עמלק
 תחת מפרס כל השמים שלא יאמרו גמל זה של עמלק" ושם מביא נוסח:
 "ונכד גמל סוס ופרד וחמור וכל דבר לעמלק". וב'מכילתא דרשב"י' (מהדורת
 אפשטיין עמ' 125) "ר' יהושע אומר שלא יהיה נין ונכד לעמלק שלא יאמרו
 גמל זה שלעמלק רחל זו שלעמלק אילן זה שלעמלק". וראה רש"י סוף פ'
 תצא (כה, יט) ד"ה תמחה. וראה רד"ק (שמואל א' טו, ג) על הפסוק,
 "והמתה... משור ועד שה מגמל ועד חמור, שמפרש: "כי אם יחיו מהם שור
 או חמור יאמרו זה היה משלל עמלק והרי לא נמחה זכר עמלק".

6 וצ"ע מנין ל'אבודרהם' הוספה זו על מחיית עמלק שאינה לפנינו בס'
 'המנהיג' (וכן לא מציין רפאל לגירסא שכזו בכתבי יד)? בכל אופן נראה
 להדיא מכאן, שיש כאן שני דינים במחיקה זו: דין כללי של "ושם רשעים
 ירקב", ודין מסויים של מחיית שם עמלק. וראה לעיל הערה 3 ולהלן הערה
 16.

7 פירינצי תקי"ד. ד"צ ירושלים תשמ"ו. הל' מגלה ופורים אות מא. עמ' קכא.

וכותבים עליהם המן, ומקישין זו על גב זו על מה דכתיב ושם
רשעים ירקב וכתיב כי מחה אמחה את זכר עמלק.⁸

כנגד זה, ב'שבלי הלקט'⁹ מביא את המנהג הצרפתי ממקור אחר
הקשור עם בית מדרשו של רש"י¹⁰:

מצאתי בשם רבינו שלמה זצ"ל יש מקומות שאומרים אחר
הברכה פיוט נאה כגון אשר הניא ואומר ברוך מרדכי ברוכה
אסתר ארור המן ארורה זרש ומכין ברגליהן או אבן על אבן
ומשברין קדירות כשמעם שבר המן וזרש, ומשבחין לבורא
אשר הציל את עמו ישראל ואומר מי כמוך ג' פעמים, עזי
וזמרת י"ה ג' פעמים, ה' איש מלחמה ג"פ, ה' ימלוך ג"פ, וכל
זה אינו חובה אלא מנהג טוב.

וכך בדיוק כתב בספר ה'תניא רבתי'¹¹, שכידוע ברובו המכריע,
אינו אלא קיצור מספר 'שבלי הלקט'.

וכמדומני, שיש לראות בשתי מסורות אלו שני מהלכים שונים
ביסוד מנהג זה:

(א) לפי 'המנהיג' - ובעיקר לפי נוסחאות ה'אורחות חיים'
ו'אבודרהם' - המנהג הוא בעצם קיום של קללת שם של רשע ומחיית
עמלק. על ידי כתיבת שמו של המן על האבנים ומחיקתם בשעת
אמירת שם המן הרשע, יש כאן קיום של מצות מחיית שמו. ואכן

8 והנה כאן אינו מזכיר שהפעולה קשורה עם קריאת שמו של המן, וכן אינו
מזכירו בין ה' קריאת מגילה אלא בהל' סעודת פורים, אך ראה להלן הציטוט
מבית יוסף, שכנראה היתה לו גירסא אחרת לגמרי באורחות חיים. וכידוע
שהאורחות חיים שבדפוס מאד משובש, וראה הערה 21.

9 מהדורת שלמה באבער, ווילנא תרמ"ז, ד"צ ירושלים תשמ"ו, סימן ר עמ'
עט.

10 ובינתיים טרם מצאתי הדבר מובא בספרי דבי רש"י כמו הפרדס והסידור,
ואין בכך פלא, כי הרבה שמועות משמו של רש"י מופיעות רק בספרי
הראשונים, ולא בספרי דבי רש"י, והדברים ידועים.

11 ירושלים תשל"ח. סי' מ.

דבריו באים כהמשך לאריכות דבריו שם על החובה לעשות ש"שם רשעים ירקב". וכן הוא להדיא ב'אבודרהם' וב'אורחות חיים'.

(ב) אך לפי ה'שבלי הלקט' בשם רש"י, יסודו של המנהג הוא קיום של שמחה ושבח בתרועות נצחון, על שמיעת מפלת ו"שבר" שאירע להמן וזרש. ולכן ממשיך: "ומשבחין לבורא אשר הציל את עמו ישראל..."¹².

המנהג מובא גם ב'בית יוסף' ובהגהת רמ"א:

ה'בית יוסף'¹³ מביא מנהג זה בשם ה'אורחות חיים', אך בנוסח שונה ממה שהובא לעיל, וז"ל: "כשמזכיר את המן ובניו מנקשין התינוקות באבנים או בלוחות עץ שבידם, וכתוב בהם שם המן ובניו, ועל ידי הניקוש הם נמחקים. ולמנהג הזה יש שורש בהגדה דאמרינן

¹² מהבדל יסודי זה אף נובעים ההבדלים בקיום מנהג זה בפועל. לפי 'המנהיג' הרי המנהג מתקיים א. על ידי פעולת כתיבת שמו ומחיקתו, ב. בשעת קריאת המן ורשעו, ג. בלי הכאה ברגל, כי הלא עיקר קיומו, הינו המשך וחלק של קיום מחיית עמלק הנפעל על ידי קריאת מגילה, ולכן יש כאן מעשה של מחיקה דוקא, וכן דוקא בשעת קריאת שמו של המן ברשעתו. לעומת זאת, לפי ה'שבלי הלקט' - אליבא דרש"י - הרי כל קיומו של המנהג הוא גדר של קיום שמחה ותרועת נצחון בלבד. (ויש להעיר מתיאורי תרועת נצחון במקרא ובחז"ל הכוללים פעולת נצחון ע"י הרעשת קול והרמת חפצים. ראה (שמואל א' יח, ו) "ותצאנה הנשים... לקראת שאול... בתפים בשמחה ובשלישים". וראה 'תנחומא' (קדושים ט מהדורת 'שלמה בובר') "טלו מקליכם ומגליכם וצאו עליו... ואמרו שלנו נוצח שלנו נוצח", וב'פסיקתא דר"כ' בפסיקתא ולקחתם אות ב (מהדורת מנדלבוים ח"ב עמ' 406) "ולית אנן יודעין היילין אינון ניצוחיהו, אלא ממה שישראל יוצאין מלפני הקב"ה ולולביהם ואתרוגיהם בידיהם אנן יודעים דישראל אינו ניצוחיהו", וממילא אין זה קשור לעצם קריאת המגילה, אלא זוהי פעולה של שמחה והפגנת נצחון כחלק מהברכה והשבח של מפלת המן שאומרים אחרי הקריאה, וכמו כן אין זה דוקא בשעת הזכרת שם של המן אלא גם של זרש. וכך ניתן להבין את המשמעות של הכאה ברגל, כביטוי גופני וממשי של נצחון ושבח, מעין ריקוד של שמחה, ברגל. וכמובן שאין להתפלא על השוני בקיום ובמשמעות של מנהג, כי יתכן שאף בצרפת היו חילוקים באופן קיום ובמשמעות של מנהג זה. ותופעה זו יש לראות כמעט בכל מנהג ומנהג.

¹³ סי' תרצ (אות יז, במהדורת 'מפעל הטור').

כי מחה אמה את זכר עמלק¹⁴ אפילו מעל העצים ומעל האבנים. לכן אין להלעיג על המנהגים כי לא לחנם נקבעו. והמנהג הזה נוהגין בצרפת ובפרובינציא ונותנים טעם על שם "ושם רשעים ירקב"¹⁵ עכ"ל¹⁶.

הערה חשובה

אולם למעשה אין הב"י מביא את המנהג בשלחנו, וכנגד זה מביאו הרמ"א בהגהה¹⁷ וז"ל: "עוד כתבו שנהגו התינוקות לצור צורת המן על עצים ואבנים או לכתוב שם המן עליהם ולהכותן זה על זה, כדי שימחה שמו על דרך מחה תמחה את זכר עמלק ושם רשעים ירקב. ומזה נשתרבב המנהג שמכים המן כשקורים את המגילה בבית המדרש. ואין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבע".

הרמ"א מראה לנו אפוא בזה השתלשלותו של מנהג הכאת המן בבית הכנסת כפי שמוכר לנו כיום. מראשית היה המנהג להכות רק על ציור המן או כתיבת שם המן, משום מחיקת זכר עמלק. ומזה נשאר לנו רק ענין הכאת המן בשעת זכירת שם המן אפילו בלי מחיקת שמו וצורתו.¹⁸

לכאורה משולבים בהגהה זו שני המקורות למנהג זה. כי במנהג

14 בשלח יז, יד.

15 משלי י, ז.

16 מדברי הב"י "עכ"ל" נראה שעד כאן הוא הציטוט מה'אורחות חיים'. וכן הוא ב'מטה משה' סי' תתרו (ושם מוסיף: "'מחה אמה' בגימ' זה המן"). ונראה מדבריו ששני הענינים שבמנהג זה (ראה לעיל הערה 6) הם לפי דעת האו"ח שני שלבים בהתהוות ובהתפתחות המנהג: א) לכל לראש הי' בכך ענין של מחיית עמלק. ב) כפי שהבינו אותו בצרפת ובפרובנס, שזהו מטעם "ושם רשעים ירקב". דהיינו, שבצרפת עיקר גדר של המנהג הוא רק מטעם "ושם רשעים ירקב".

17 סי' תרצ סעיף יז.

18 וראה בספר 'קב הישר', ברוקלין תשל"ו, פרק צט, שמביא בשם הגאון מוהר"ר העשיל ז"ל [מקראקא, בעל 'חנוכת התורה' ג.א.] שהיה נוהג כשהיה רוצה לנסות את הקולמוס, היה כותב שם המן וזרעו, ואח"כ היה מוחק את שמו, כדי לקיים מצות עשה של מחה תמחה את זכר עמלק. וכ"כ בשו"ת 'מילי דאבות' (המובא לקמן) ח"ג סי' יג: וא"א מו"ה מרדכי ז"ל כשהי' מנסה הקולמוס. כתב עמלק ומחה אותו לקיים מ"ע דזכור.

כפי שמתואר בספר 'המנהיג', לא נזכרה כלל הכאה ברגל, ורק ה'שבלי הלקט' מזכירה. ומאידך, ב'שבלי הלקט' אינו מזכיר כלל את ההכאה בעת קריאת המן במגילה, וכבר הובא לעיל ששני מנהגים נפרדים הם. אך נראה, שהרמ"א בתיאורו אינו מתכוון כלל ל'שבלי הלקט', אלא מתאר את התפתחותו של המנהג בפועל. כלומר, במציאות¹⁹ הוסב המנהג מנקישת חפצים להכאת הרגל²⁰.

ב. זמן ההכאה בקריאת המגילה

1234567

הבאנו לעיל מה שכתב בספר 'המנהיג' - אליבא דשיטתו - שמקישין כשהקורא מזכיר "המן ורשעו". דהיינו כשמזכיר לאחריו צורך היהודים וכדומה.

אולם מניסוחם של שאר הראשונים - ה'אבודרהם' וה'אורחות חיים', הבאים בעקבותיו - יוצא, שלא מגבילים את המנהג ל"המן ורשעו", אלא בכל הזכרת המן מקישין ומוחקים את שמו²¹. ובדורות מאוחרים אנו מוצאים 'גלגולים' שונים לקיומו של מנהג זה.

ב'מקור חיים'²² כתב: "בקק"ו [בקהילה קדושה וורמייזא, ג.א.] אין מכין רק כשמגיעים לויכו היהודים". ולכאורה כוונתו שמכין עד

אוצר החכמה

¹⁹ ויתכן לשער, שככל שנתפשט המנהג יותר, שגם גדולים החלו להשתתף בו (כי הרי מלכתחילה המנהג הי' רק לתינוקות וראה להלן בפרק "למי המנהג") התחילו להכות ברגל ולא באבנים וכיו"ב. ועיין להלן "הטעמים ורמזים נוספים" מה שהבאנו ממנהגי רבי אברהם קלויזנר על התפתחות המנהג באופן הפוך מגדולים לתינוקות.

²⁰ ומעניין לציין שלפי זה יוצא - בניגוד למה שנתפס במושכל ראשון - שהמנהג להרעיש ב"רעשנים" מוקדם המנהג להכות ברגל!

²¹ ונראה בהסברת הדברים: לפי 'המנהיג' הרי עיקר גדר המנהג הוא מצד "שם רשעים ירקב", ולכן עיקר מחיקת שמו קשור ברשעות המן כי "שם רשעים ירקב" משמעו שלא תיזכר פעולת הרשע; ברם לפי האבודרהם והאו"ח גדרו הוא מטעם מחיית עמלק, ואין זה קשור עם הפעולות המרושעות של המן, אלא כניין ונכד של עמלק זה קשור בעצם מציאות המן, ולכן בכל הזכרת המן מכים למחותו.

²² לה'חות יאיר', הוצאת 'מכון ירושלים' תשד"מ, ח"ב סי' תר"ן על הג"ה סי"ג.

סוף עשרת בני המן וכפי שרואים להדיא ב'מנהגי וורמייזא'²³: "אין מכין המן בכל המגילה, רק כשאומרים 'ויכו היהודיים', עד סוף עשרת בני המן, מכין כולם, ותו לא".

ומקורם²⁴ כנראה מ'מנהגות וורמייזא' לרבי יודא ליוא קירכום²⁵: "ומה שמנקשין התינוקות... כשקורא החזן 'ויכו היהודים בכל אויביהם' עד 'עשרת בני המן' ולמנהג הזה יש שורש שכתב בהם שם המן ובניו".

ב'עמק ברכה'²⁶, כשמתריע נגד אלו המכין בהמן יותר מדי, כותב: "וגם לענין להכות בהמן אין להכות כל מקום שנזכר המן אלא דוקא במפלתו, ותו לא, כמו בקהלות גדולות".

ואכן ב'שלמי חגיגה'²⁷ מביא בשם ספר ח'י²⁸ שמוחה על הכאת "המן" בכל מקום שנזכר, ומסיים: והאף כי כתב הבית יוסף שאין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבעו, היינו מנהג הקדום להכות המן דוקא בענין מפלתו לא זולת, ולא כאשר תעלולים עוללו למו להכות המן כל מקום שנזכר.²⁹

ואילו ב'בבן איש חי' מביא מנהגו: ואני רגיל להכות ברגלים בשם המן הראשון, הכתוב בפסוק "אחר הדברים האלה גדל המלך אחשוורוש את המן בן המדתא האגגי", וגם עוד שם המן האחרון בפסוק "כי המן בן המדתא האגגי צורר כל היהודים חשב וכו'".³⁰

23 ל'רבי יוזפא שמש', מהדורת 'מכון ירושלים' תשמ"ח, ח"א סי' יח עמ רנט.

24 ראה במהדורת 'מכון ירושלים' עמ 36, במבוא שם, שרבינו החות יאיר השתמש בספר מנהגים זה.

25 שם, עמ' רכא הערה ה.

26 ל'רבי אברהם הלוי הורוויץ', אביו של השל"ה, מהדורת קרויזר, ירושלים תשל"ו, דיני פורים, עמ' רמו. ומעניין שב'קיצור של"ה' (מס' מגילה) מביא הגהה זאת כלשונו, ומשמיט קטע זה.

27 הוצאת 'אהבת שלום', ירושלים תשמ"ח, עמ' שלו-שלו.

28 הכוונה לספר 'חמדת הימים', חלק ב סוף פרק ג.

29 אך בסוף ההגהה יש הוספה בחצי ריבוע: אך כבר נהגו בכל תפוצות ישראל להכות בכל פעם שקוראים המן, ושם רשעים ירקב.

30 וראה גם ב'ערוך השלחן' סעיף כד: והמנהג להכות כשמזכירין המן בן המדתא האגגי על דרך מרשעים יצא רשע ומשורש נחש יצא צפע.

בספר 'עתים לבניה'³¹ מביא, שמנהג ליטא ורייסין להכות בהמן רק כשמזכירים שמו ושם אביו.

וב'ספר המנהגים' - מנהגי חב"ד (ע' 73) כתוב, שמכין המן במקום שנזכר באיזה תואר, כגון האגני, הרע וכיוצא בזה³².

ולפי גירסת ה'אורחות חיים' כפי שהובאה ב'בית יוסף', גם כשמזכירין את "בני המן" יש להכות³³.

אולם למעשה כבר נהגו בהרבה קהילות ישראל להכות ברגל בכל פעם שמזכירים שם המן, וכמבואר באורחות חיים ובאבודרהם, וכפשטות לשון, שמזכירים סתם שמכין בהמן, והיינו בכל מקום שמזכירין המן, וכך מעיד גם היעב"ץ על אביו³⁴.

ג. למי המנהג, לתינוקות או גם לגדולים?

הבאנו לעיל את לשונות הראשונים שמהם נראה שהיה זה מנהג מיועד רק לנערים וקטנים. וכלשון המנהיג 'מנהג התינוקות' והאבודרהם 'מה שנוהגין התינוקות' והאורחות חיים 'ומה שנהגו... שלוקחים הנערים'. וכ"כ במהר"ם שיק (שם): "דמאי הוה אמינא יש שמהרי"ל יכה, והיכן נמצא מנהג זה בגדולים? המנהג רק בקטנים".

אולם ב'שבלי הלקט' כתב: "ומכין ברגליהן או אבן על אבן ומשברין קדירות כשמעם שבר המן וזרש", ולא כתב שכך נהגו הנערים או הקטנים. וכך הוא ב'תניא רבתי'³⁵.

31 עמ' קיט, הובא ב'נטעי גבריאל', הל' פורים, ברוקלין תשמ"ו, עמ' פב הערה כ.

32 וראה גם ב'כתר שם טוב' (גאגין), ח"ב עמ' תקמב אות יא, שכותב שנהגו בני ישראל גדולים וקטנים להכות בפטישים וכיוצא כשהש"ץ אומר התיבות "המן הרע הזה", וכשמזכיר רשימת בני המן, וכשאומר "ארור המן".

33 השווה דברי ה'מקור חיים' וה'מנהגי וורמייזא', שמכים ויכו היהודים עד סוף עשרת בני המן. גם בארץ מצרים התקבל המנהג להכות רק בעת קריאת עשרת בני המן, ראה 'נחל מצרים', הל' פורים סעיף י.

34 ראה להלן הערה 37.

35 ועיין שם ב'שבלי הלקט' שם שעל מנהג זה מסיים: "וכל זה אינו חובה אלא

גם מלשון 'מנהגי מהרי"ל' "שלא היה מקפיד להכות המן כמנהג".
מבואר בפשטות שכל העולם מכין, רק הוא לא היה מקפיד להכות.
וב'מנהגי וורמייזא' כותב: "כשאומרים ויכו היהודים... מכין כולם". מבואר ג"כ דכולם מכין³⁶.

גם ב'מקור חיים' (שם) כתב: "וראיתי המונים ונשים דורסים בכח ברגל על הארץ כשמזכירין המן". מבואר דכל הקהל מכין בהמן.
בסידור הר"י עמדין³⁷ מביא המנהג לכתוב שם המן על עץ ולנקש עליו, ומוסיף: "והשגחתי על אבי מורי הגאון זצ"ל [=ה"ה החכם צבי] שהיה מכה ורוקע ברגליו וטופח בסנדלו כשהגיע לזכור המן".
וב'בן איש חי'³⁸ מביא את דברי היעב"ץ ומוסיף: "ואני רגיל להכות ברגליים בשם המן הראשון...".

ובשו"ת 'משנת יעקב'³⁹, לאחר שמביא את דברי המהר"ם שיק שמנהג זה הוא דוקא בקטנים, הוא מעיר מדברי היעב"ץ בסידורו, ומסיים: וכן ראיתי שגדולי ישראל עשו כן להכות המן בעת קריאת המגילה⁴⁰.

הערות

מנהג טוב", אך מיד לאחר זה, כשמביא את המנהג לומר את הפסוקים הידועים בקול רם, מסיים: "וכל זה אינו חובה ולא מנהג אלא שמחת תינוקות וקולות לפניהן כדי שישמחו...". הרי שבנוהג זה מציין שהוא לתינוקות ואין זה מנהג, ומאידך, במנהג שאנו דנים עליו, אינו מסייג שזה לתינוקות וקובע, שאעפ"י שאינו חובה מ"מ הוא מנהג.

36 אולם בהגהות מביא הנוסח מכת"י הקצר: "מכין הנערים מכה רבה". ולפי"ז משמע דרק הנערים הכו. וראה שם בהערה 18 שמבאר דאין שום סתירה, דכולם היו מכים ברגליהם. אבל לנערים היו נוסף לכך כלי נקישה, להרעיש ביותר. וכלשון ה'מקור חיים' בסי' שמג: "כלי נקישה שעושין לתינוקות לנקש בפורים...".

37 "בית יעקב", הוצאת אשכול, ירושלים תשנ"ג, ח"ב עמ' תעב אות יד.
38 שנה ראשונה פ' תצוה הל' פורים אות י, הוצאת 'מרכז הספר', ירושלים תשמ"ח, עמ' קפח.

39 לרבי יעקב סג"ל לעבאוויטש מקאפוש, ח"ג עמ' סח/א סי' תרצ, ירושלים תשל"ז.

40 וראה גם ב'ספר המנהגים' - מנהגי חב"ד, הוצאת קה"ת, ברוקלין תשד"מ, עמ' 73 הערה 3. שכן נהג כ"ק אדמו"ר רבי יוסף יצחק מליובאוויטש זצ"ל.

ד. הטעמים, ורמזים נוספים

כבר הבאנו לעיל את הטעמים העיקריים למנהג שהובאו בראשונים, מפני "שם רשעים ירקב" ובכדי למחוק את זכר המן שהוא מזרע עמלק דכתיב: 'תמחה את זכר עמלק'.⁴¹ אך כדרכם של מנהגי ישראל שתורה הם, הרי נאמרו טעמים רבים נוספים על קיומו במשך הדורות.

מעניין תיאור התפתחות המנהג כפי שמובא ב'ספר המנהגים לרבינו אברהם קלויזנר'⁴²: "ואני הסופר שמעתי שלכך מקישיין על האבנים, דק"ל כל המזכיר הצדיק צריך לברכו ולומר זכר צדיק לברכה, וכל המזכיר את הרשע צריך לקללו ולומר שם רשעים ירקב, ועתה כשמזכירין את מרדכי אומר הציבור בלחש זצ"ל, וכשמזכירין שם המן אומר שם רשעים ירקב"⁴³, ומשום דאין הנערים יודעים לומר

41 ומעניין שה'בן איש חי' (שבהערה 38) מביא המנהג להכות בהמן, ואח"כ בסעיף כ' מביא המנהג למחוק את המן ועמלק. וכלשונו: מנהג יפה לכתוב "עמלק" ושם "המן" ולמחותם, וקודם שימחם ידרס ויכה עליהם בסנדלו. ולא ימחם ברוק שבפיו, אלא במים מזוהמים; ואם יש שכר לפניו ימחם בשכר, וסימן "תנו שכר ואובד" (משלי לא, ו). ומשמע שהכאת המן ומחיקת המן הם שני ענינים נפרדים, וראה לעיל מה שביארתי בדברי הרמ"א, ואכן כאן רואים שהם שני דברים נפרדים במציאות. וכן מבואר להדיא ב'מנהגי יהדות בבל' שב'לקוט מנהגים', אה"ק תש"מ, עמ' 114 אות 7: סעודת פורים נערכו ברחבות ובשתיית שכר. ונהגו לכתוב בפתקה את השמות "המן" ו"ויזתא" ולמחוק אותם בשכר, לקיים מה שנאמר "תנו שכר ואובד". עוד טעמים בהכאת המן ראה בספר 'פרי הדר' על פמ"ג חיו"ד (ירושלים תשמ"א), ח"א בפתחא דאגדתא, עמ' כט.

42 'מכון ירושלים' תשל"ח, דיני פורים עמ' עז אות ח.

43 מקור מנהג זה הוא מ'מדרש רבה' ריש פרשה מט א ד"ה וה' אמר: "רב כי הוי מטי להמן בפורים אמר ארור המן וארורים בניו לקיים מה שנאמר: שם רשעים ירקב". מנהג זה הובא גם בלבוש, סי' תרצ אות יז: "כשהקורא קורא שם המן יאמר שם רשעים ירקב". ומביאו המג"א סקכ"א. וכך הי' מנהג ברלין, מובא ב'מנהגי ק"ק בערלין' (נדפס בזכור לאברהם, תשנ"ט, עמ' רלז אות שיד): "בשעת שאומרים המן, יאמר שם רשעים ירקב". וראה במ"ב שער הציון אות נז, וז"ל: והנה לא העתקתי מה שהביא המ"א בשם הלבוש שהיה אומר ושם רשעים ירקב בעת זכירת המן, דאף אם נימא דזה לא חשיב הפסק

מנהג הכאת המן

שיז

שם רשעים ירקב נהגו ללמדם להקיש באבנים כשמזכירין אותו, לומר ירקב שמו מלהזכירו, בשם ה"ר מנחם זצ"ל."

וכעין זה כתב בספר תלמידו 'ספר המנהגים לרבינו אייזיק טירנא'⁴⁴: "והא דנוהגין להקיש כשזוכרין המן הוא בשביל התינוקות שאין יודעין לומר שם רשעים ירקב, כי הוא חיוב לומר כשמזכירין רשע".⁴⁵

[אוצר החכמה]

ה'מחזיק ברכה'⁴⁶ מביא מה שראה "לאחד חכ"ם בספר כף ונקי כ"י שכתב שהטעם, שראו רז"ל אורך הגלות המר הזה וחיישי שמא יקום מלך מאומות העולם וירצה לגזור כגזירת המן לכן [כצ"ל] הנהיגו זה הפרסום ושמחה בהפלגה ברחובות ובשוקים למען ישמעו קול רעש גדול ודברים משונים וישאלו מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם ויודיעום ענין המן ויקחו מוסר. וזהו כונת הראב"ע אשר שר בשיר שיסד: 'שומעי דבר בן המדתא תפול עליהם אימתה'. זהו תורף דבריו".⁴⁷

משום דהוי מענינו של יום וכדמוכח סוף סי"ג, עכ"פ יוכל לצמוח מזה קלקול גדול שלא ישמע אז איזה תיבות מן הש"ץ על ידי זה ולא יצא אז בקריאת המגילה, לכן טוב שלא לומר כלל. וראה גם מה שכתב בזה בשו"ת 'אגרות משה', ח"א או"ח סי' קצב.

⁴⁴ 'מכון ירושלים' תשל"ט, דיני פורים עמ' קנו ב'הגהות המנהגים' הערה נה. וראה שם במבוא עמ' 17 של מי זאת הגהות.

⁴⁵ ומשמע מראשונים אלו, שבעצם המנהג לומר 'שם רשעים ירקב' כשמזכירין המן ומנהג 'הכאת המן' הוא מנהג אחד, רק שהגדולים היכולים לומר שם רשעים ירקב אין נוהגין להכות. והקטנים נוהגין להכות במקום לומר שם רשעים ירקב. ובזה מובן מה שכתבו רוב ראשונים שמנהג הכאה הוא רק לקטנים. ולכן בזמננו שאין נוהגין לומר שם רשעים ירקב אפי' הגדולים, המנהג שכל הקהל מכין בהמן.

⁴⁶ להחיד"א, בסוף סי' תרפז קו"א, ירושלים תשנ"ו.

⁴⁷ וראה ב'יפה ללב' שם שתמה על המחזיק ברכה דהיפך חזינא מדברי ה'כל-בו' בהלכות אלו סי' מה שכתב: "זמנים הרבה תקנו חכמים בקריאת המגילה כמו שמפורש וכו'. ובזה"ז הואיל ומסתכלין בה... ואם יהיו זמנים הרבה ירגישו האויבים בדבר. ואע"פ שזכרון נס חנוכה עושין ח' ימים ולא חששו לה? אפשר לפי שאותה מצוה היא לזכרון הנס של שמן לא לזכרון נס נקמת האויבים. אבל זה שהוא זכרון נקמת האויבים יש לחוש שלא יקנאו על זה".

גם הבאנו לעיל סמך לדבר בשם הלבוש ועוד, מהקרא: והי'ה א'ם
בי'ן הכות הרשע, סופי תיבות המ"ן וכתוב אחריו הכות הרשע היינו
שצריכים להכות כשמזכירין את הרשע.

הרה"ק רבי פנחס מקאריץ⁴⁸ מביא רמז נוסף: "כי כל מצוות דרבנן
יש להם שורש בתורה, דהיינו תיבה שיש לה ב' פירושים חששו
חכמים לשניהם, כגון: והניף את העומר, פי' תנופה והרמה, ויש לפרש
גם מלשון מניף בנפה, על כן צריך להניפו ב"ג נפה⁴⁹. וכן יום
כיפורים נקרא יום מחילה, ויש לפרש ג"כ לשון תופים ומחולות. על
כן בנות ישראל חולות בכרמים⁵⁰. וכן כאן: תמחה את זכר עמלק יש
לפרש מלשון מחי ומסי [לשון הכאה ג.א.]. בשעת זכר עמלק⁵¹.

רבי אליהו הכהן האתמרי⁵² כותב טעם הכאת המן: "וקיבלתי
דכשמכין המן כשמזכירין שמו ושם אשתו ובניו, עושה הקב"ה
שירגישו ההכאות כדי שיקבלו צער, יען שכל הבאים לעולם נחשב
כאילו בימיהם נעשה הנס, לפי שאם נתקיימה עצתו לא היו באים
לעולם, לכן כל הבא לעולם צריך לצערו. ולכן עושה הקב"ה שירגישו
ההכאות שמכים בהזכרת שמו⁵³."

48 'אמרי פנחס', מהדורת 'פרנקל', תשמ"ח, עמ' קלט אות רמ.

49 ראה מנחות עו, ב.

50 ראה תענית כו, ב.

51 וראה שם במדור מעשיות וסיפורים, עמ' רלז אות לז, מה שסיפר הרה"ק רבי
פנחס מקאריץ זצ"ל: "שפעם אחד גזר שר אחד בסטאמבל שלא להכות המן
שהיה מזרע עמלק, והעמיד ישמעאלים אצל כל ביהכ"נ, ונכנס זקן אחד
בביהכ"נ והכה המן, וכל מה שאומרים לו היהודים לבל יכה שהם בסכנה ח"ו
על זה לא שמע אליהם כלל ועשה את שלו והכה המן. ורצו הישמעאלים
השומרים לכנוס לביהכ"נ ולא יכלו לכנוס לפתח. ונעשה רעש גדול בעיר עד
שהגיע לתוגר וסיפרו לו כל המעשה וציוה לתלות לשר הנ"ל לפני ביהכ"נ.
ומסתמא אותו זקן היה אליהו ז"ל."

52 בעל ה'שבט מוסר', בספרו 'מדרש אליהו', מגילת אסתר סז: הובא בספר 'קב
הישר' השלם, 'ירושלים תשנ"ט, ח"ב עמ' תקכז הערה טז.

53 השווה מה שמובא בשם ר"י חסיד: "פעם אחת שלח הגמון (מרגנשבורג) את
ר' יהודה חסיד: למה אתם דופקים על הכתלים כשאתם מזכירים את המן?
אמר לו, כל כך דפיקות שאנו דופקים, השדים דופקים לו בגיהנום. אמר לו:

ובכיון זה כותב גם ב'רוח חיים'⁵⁴: "מרגלא בפומייהו דאינשי דהמן לוקה במכות הללו בכל שנה ושנה בגיהנם. ונראה על דרך שדרשו רז"ל במכילתא פ' בא שבעת מכות בכורות לקו גם המצרים בכורות שכבר מתו בקברם. ובזה פירשו המפרשים 'ויך כל בכור בארצם'. כמו כן בהמן שהוא לוקה בהיותו בארץ".

וב'חתם סופר'⁵⁵ כותב טעם נוסף: "כדי להרעיש ולבלבל אוזן השומעים שלא ישמעו שם זה המחוי האגני"⁵⁶. ובשו"ת 'מילי דאבות'⁵⁷ מביא ג"כ טעם ששמע מרבו החתם סופר, ביתר פירוט: "והנה שמעתי מאדמ"ו הגאון מהרמ"ס זצ"ל טעם נכון על הכאת המן, יען שאנחנו עושין קריאת המגילה למחות עמלק. ויוקשה כי מעולם לא זכה עמלק לזכרון שמו כל כך פעמים רק ע"י קריאת המגילה... וא"כ לא נמחה שמו, והנה אמנם אין זה זכרון כי הלא אי אפשר מבלעדי להזכירו למען נדע ענין ההוא, ולכן אנחנו מרעישים ומקשקשים לומר אני איני רוצה לשמוע שם זה כלל, אבל מה נעשה ההכרח הוא עלי, והכל הוא רק להראות שאין אנחנו רוצים לשמוע שם זה. ע"כ שמעתי".

ב'ספר מטעמים'⁵⁸ מביא טעם שמכין להמן בקריאת המגילה ובפרט כשמגיעים לפסוק ויבא המן: "משום דכתיב"⁵⁹ 'בבא רשע בא

מנא לך? בא ואראך. הלך עמו והראהו בפתח גיהנום וראה שהכוהו. פתח אותו הגמון ואמר: אם הייתי אצלכם הייתי מסייע לכם להכותו". מכתב-יד שחובר תלמידו של ר' אלעזר מגרמיזא (בעל הרוקח), ונדפס ב'אסופות' צה עמוד א. הובא ע"י יו"ט לוינסקי במאמרו 'כיצד הכו את המן בתפוצות ישראל', ת"א תש"ז עמ' 28.

54 איזמיר תרמ"א, ד"צ ירושלים תשנ"ח, סי' תרצ"ו אות ט.

55 הגהותיו בשו"ע ריש סי' תרצ.

56 וכן מבואר ב'מנהגי חתם סופר', ירושלים תשל"ב, פרק ט אות ה: "החזיק במנהג להכות המן".

57 ל'רבי ישראל דוד מרגליות יפה', מח"ס 'מחולות מחניים', (דרך אגב: אליו מופנה תשובותיו של המהר"ם שיק בנידון זה), ירושלים תשל"ו, ח"ג או"ח סי' יג.

58 ל'רבי יצחק ליפשיץ', אה"ק תשנ"ג, עמ' קמב אות ד.

59 משלי יח. ג.

גם בוז ועם קלון חרפה, סופי תיבות 'המן'. והוא היה בזוי בן בזוי". ואח"כ מביא טעם נוסף: "דכתיב במגילה חמישים וארבע פעמים המן, ובא הרמז - מחה אמחה - שחמישים וארבע פעמים תמחה אותו כמנין 'מחה' עם הכולל".

ה. המערערים על המנהג

בדורות מאוחרים קמו מערערים למנהג זה מטעמים שונים. במחזור 'מעגלי צדק'⁶⁰ כותב: "יותר ראוי לבטלם בזמננו זה מלקיימם, לפי שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו ומעלילים עלינו עלילות רשע, והדברים באים לידי סכנה"⁶¹.

ב'מנהגי וורמיישא'⁶² כתב וז"ל: "אין מכין המן בכל המגילה, רק כשאומרים 'ויכו היהודיים', עד סוף עשרת בני המן, מכין כולם, ותו לא". ובמקום אחר⁶³ מוסיף: "ומנהג כשר הוא, מאחר שכל אדם חייב במקרא מגילה, אם יבואו להכות המן בכל מקום שקורא החזן המן במגילה, היה ביטול גדול בקריאת מגילה, אבל עשרת בני המן נאמרו בנשימה אחת, אף אם מאריכין בהכות המן ההוא אין בא מזה ביטול קריאה, כי החזן שותק אחר שהיה קורא עשרת בני המן עד שפסקו מלהכות, ואח"כ חוזר וקורא".

ה'פרי מגדים'⁶⁴ כותב על מנהג זה⁶⁵: "ומ"מ יצא שכרם בהפסדם

⁶⁰ מחזור למנהגי אשכנז, ויניציאה שכ"ח, דיני מגילה. הובא ב'מנהגי וורמיישא' ח"א עמ' רס הערה 16.

⁶¹ ולשון זה בדיוק מופיע בהגהות ל'מנהגות וורמייזא' לרבי יודא ליוא קירכום, 'מכון ירושלים' תשמ"ז, עמ' רכא הערה ה.

⁶² ח"א סי' יח עמ' רנט. ושם בח"ב עמ' רנ: "בפורים בקריאת המגילה, אין מכין המן בכל המגילה, רק כשקורא החזן עשרת בני המן, ותו לא".

⁶³ ח"ב עמ' רנ.

⁶⁴ שם, 'אשל אברהם' סקכ"א. הובא גם במשנ"ב סקנ"ט.

⁶⁵ והגם שכותב זאת על דברי המג"א שם סקכ"א שמביא את ה'לבוש', ש'בשעה שאומרים המן יאמר שם רשעים ירקב', מ"מ מאי נפק"מ בין זה להכאה בהמן. וגם המג"א כותב זאת על הרמ"א שמביא מנהג הכאה בהמן. ועוד מהמשך דברי הפמ"ג 'והש"ץ ישתוק בעוד שמכין' משמע דמיירי על הכאה בהמן ולא דוקא על אמירת שם רשעים ירקב.

שמבלבלין הרבה, והש"ץ ישתוק בעוד שמכין, וגם זה אין נכון שאסור לכתחילה להפסיק יותר מדי מכדי נשימה שנקראת מגילה".

ב"פה ללב" 66 מביא כמה טעמים נגד מנהג. א) "אשר תבקע הארץ לקולם ומאבדים כוונת הקורין את המגילה וכוונת השומעים", ומביא מש"כ הרב 'אורחות יושר' (פי"ט) "דלא יפה הם עושים להכות המן על העצים ועל האבנים, שמבלבלים את הקהל מלשמוע קריאת המגילה". ב) "שעושים השחתה בבית הכנסת ובבית המדרש שנוטלין בידם כלי משחית לחבל בכל אבן ומקבות והגרזן כל כלי ברזל ומכין על רצפת אבנים ועל הספסלים וקירות שבבית הכנסת ובבית המדרש שעוברין על איסור בל תשחית ועל לא תעשון כן לה' אלקיכם, דאיסור זה איתיה נמי בבית הכנסת ובבית המדרש". ג) כטעמא של ה'מעגלי צדק': "דחיישי נמי לסכנה מן הגוים שיבקשו עילה לבוא בעלילה כמנהגם בפרוס הפסח חלילה". 67

66 לרבי יצחק פאלאג'י, אומיר, תרל"ו, ח"ב סי' תרצ אות טו.

67 וראה בספר 'מליץ יושר' (מנהגי אמשטרדם), אמשטרדם תקס"ט, ז, ב לאחר שמביא מנהג הכאת המן בקריאת המגילה כותב, וז"ל: ונראה כמה איסורים יש בזה: שחוק וקלות ראש - הבנים אינם שומעים לקול אביהם. רוב העולם אינם יוצאים בקריאת המגילה, אינם שומעים כי אם חלק ממנו, כי אינם יודעים הדין שיאמרו הפסוקים שלא שמעו בעצמם, ובלבול הקריאה, וחוכא ואטלולא בעיני העמים, וגם כן חשש סכנת נפשות. כי המתענים צריכים להתענות עוד יותר מחמת עיכוב ההכאה, גם הרעש ומהומה שזה גורם מזיק לחלשים ובקל יוכלו לבוא לידי חולשה וסכנת נפשות. משא"כ בימים ההם היו גבורים בריאים וחזקים, וגם הבנים היו שומעים לאביהם שהיו מדקדקים לשמוע המגילה מלה במלה. דבוודאי היו הקטנים מכים ולא הגדולים כאשר עושים עכשיו. והקורא את המגילה אינו יודע באיזה מקום הוא עומד. וגם הספרדים היו להם מנהג זה, וכשראו הרע היוצא מזה בטלו אותו. הובא ב'מנהגי ישראל' לד' שפרבר ח"ג עמ' קנח הערה 120. וראה ב'ילקוט יוסף' חלק חמישי, מועדים, עמ' רצא סוף הערה כו, שהרבה רבני ספרד נמנו וגמרו שמצוה לבטל המנהג הזה, דתבר גזיזי, ושכל הרוצה בקיומו של המנהג הרע הזה ומלמד עליו זכות אינו אלא טועה שגורם לחילול ה', ע"כ. ושארי ליה מאריה לכתוב כך בדבר שהובא כבר בספרי ראשונים, ושרבינו מאור הגולה הרמ"א כותב ע"ז: "ואין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבע".

ובאמת כבר ב'מנהגי מהרי"ל'⁶⁸ מבואר שלא היה מקפיד להכות המן (אפילו פעם אחת⁶⁹). גם רבי שמואל משער אריה, מגדולי חכמי איטליה בזמנו של הרמ"ע מפאנו, בספרו "חיבור שמואל"⁷⁰ דוחה את המנהג שבפורים הילדים מנקשים באבנים או בלוחות עץ, משום שאין "הולכים אחר המדרשים שלא נזכרו בגמרא".

ו. המצדיקים מנהג זה

הרמ"א, אחרי שמביא מנהג זה, מסיים: "ואין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבע". והיינו שבזמנו שרצו לבטל מנהג זה והוא יצא להצדיקו⁷¹.

אחריו יצא ה'לבוש'⁷² להגן על המנהג: "ונוהגין התינוקות לנקש בשמעם שם המן, ויש להם סמך משום דכתיב שם רשעים ירקב. וכתוב מחה אמחה את זכר עמלק. ולכך יש לכתוב להם שם המן על העצים שמנקשים בו וע"י הנקישה ימחקוהו. סמך לדבר והיה א"ם בין הכות הרשע סופי תיבות המ"ן⁷³, לפיכך אין להם לבטל מנהג הנקישה שנהגו התינוקות כי לא לחנם נהגו כן".

68 מהדורת 'מכון ירושלים', ירושלים תשמ"ט, הלכות פורים, עמ' תכז אות יב.

69 לפי אחת הנוסחאות שם. [נראה בשו"ת 'מהר"ם שיק' חיו"ד סי' רטז קטע השני, מש"כ לפרש הנהגת המהרי"ל. וראה מש"כ ע"ז בשו"ת 'פרי השדה' ח"ג סי' מב בסופו, ואיך שהוא מבאר הנהגת המהרי"ל. ולפי הנוסח המובא כאן "אפילו פעם אחת" דבריו שם צ"ב].

70 בכת"י - הובא בס' 'יוסף בחירי' למאיר בניהו, ירושלים תשנ"א, עמ' תטז.

71 אולם יש להעיר, שלאמיתו של דבר, לשון זו כבר מופיעה באורחות חיים שמובא בבית יוסף: "לכן אין להלעיג על המנהגים כי לא לחנם נקבעו", ויתכן שכבר בימיו לעגו על מנהג זה כמשבש את הקריאה וכיו"ב.

72 בסי' תרצ אות יז.

73 דהיינו המשך הקרא והיה אם בן שסופי תיבות המן כתיב בתריה "הכות הרשע". רמז זה מביא גם ה'מטה משה' (סי' תתרו, מהדורת 'אוצר הפוסקים', עמ' שג) כחלק מדברי האורחות חיים. וב'מקור חיים' להחז"י סי' תרצ. וב'מטה משה' מוסיף: "מחה אמחה" בגימטריא "זה המן". ורמז זה מבואר כבר ב'בעל הטורים' על אתר. וב'רוקח' הל' פורים סי' רלה.

בדור מאוחר יותר אנו מוצאים את רבי צבי הירש הורוויץ⁷⁴ בספרו 'לחמי תודה'⁷⁵ המתמרמר על "זה איזה שנים, חדשים מקרוב באו לבטל המנהג שהיה מקדם, מה שמכין התינוקות את המן".⁷⁶

בשו"ת 'פרי השדה'⁷⁷ יצא להגן על המנהג בלהט, וכותב: "הדבר פשוט שבוודאי אין לבטל מנהג כזה, ולא לחנם הופיע רוח הקודש בבית מדרשו של הרמ"א, שלאחר שהביא זה המנהג מסיים: 'ואין לבטל שום מנהג' וכו', ולמה לא כתוב כן במקום אחר ג"כ, כגון בסימן תלב סוף סעיף ב שכתב: 'ונוהגין להניח פתיתי חמץ' וכו', ולא כתב שאין לבטל, ואדרבה כתב: 'ומיהו אם לא נתן לא עכב', וכאן כתב: 'ואין לבטל'. אלא כיון... וידע שיהיו הרבה אנשים אשר ילעגו על זה המנהג או שיאמרו שקול הרעש צללה באזנם, וזאת הזהיר כאן באזהרה כפולה ומכופלת שלא לבטל". עיי"ש מה שהאריך בזה.

ז. מנהגים שונים

כבר הבאנו לעיל מה שבלי הלקט' שכתב: "יש מקומות שאומרים אחר הברכה פיוט 'אשר הניא'. ואומרים 'ברוך מרדכי' 'ברוכה אסתר', 'ארור המן' 'ארורה זרש'. ומכין ברגליהן או אבן על אבן ומשברין קדירות כשמעם שבר המן וזרש, ולאחר זה עומדים הציבור ומשבחים לבורא שהציל את עמו ישראל. ואומרים מי כמוך ג"פ...". ומבואר מדבריו שהכאת המן וזרש לא היה בעת קריאת המגילה, אלא לאחר מכן בעת אמירת 'ארור המן' באמירת 'שושנת יעקב' שלאחר קריאת המגילה.⁷⁸

⁷⁴ רבה של פרנקפורט דמיין, ובנו של הרה"ק רבי פנחס הורוויץ זצ"ל בעל ההפלאה.

⁷⁵ והוא חלק שני מספר 'מחנה לוי' - חידושי הלכות ואגדות. אופיך תקע"ו, ד"צ נ.י. תשי"ז, תוכחה ז' אדר תקס"ט, מד, א.

⁷⁶ וראה בהערה בס' 'מנהגי וורמיישא' שם שתופעה זו באה מכח המתחדשים. וכך כותב גם מ' סמט במאמרו "השינויים בסדרי בית הכנסת", 'אסופות', ספר חמישי עמ' שמז.

⁷⁷ ח"ג סי' מב.

⁷⁸ גם ב'נחל מצרים' מבואר שנהגו להכות כשאמרו 'ארור המן' לאחר קריאת המגילה.

בספר 'אור יה"ל'⁷⁹ מביא מנהג לוב שבהגיע הקורא את המגילה למילים "המן הרע הזה", להכות באצבע על המלה "המן" שבמגילה.

ב'כורדיסתאן' היה המנהג, שגם בהזכרת שמו של "המן" בתפילת "על הניסים" שבשמונה-עשרה מקימים רעש גדול ע"י מחיאת כפיים ורקיעת הרגליים על הרצפה⁸⁰.

ומעניין שב'לוב'⁸¹ היה המנהג שכאשר מגיעים לפסוקים "איש יהודי", "כלילה ההוא", "ויאמר חרבונה", "ומרדכי יצא מלפני המלך", "ליהודים היתה אורה ושמחה", מוחאים כל המתפללים כפיים, והילדים מקימים רעש גדול ברקיעת רגלים, ברעשנים וכדומה, וכן עושים לאחר סיום קריאת הפסוק האחרון של המגילה.⁸²

ח. בין גראגער לדריידל

ב'טעמי המנהגים'⁸³ מביא: "טעם שמשחקין בדרעדיל (סביבון) בחנוכה, ובפורים בגראגער (רעשן). דבחנוכה לא היתה התעוררות מלמטה, רק מלעילא כי לא עשו תשובה כהוגן, רק השי"ת ברחמיו, לכן משחקין בדרעדיל, ואוחזין אותו מלמעלה. ובפורים שגזרו צום, ושק ואפר יוצע לרבים, והיתה התעוררות מלמטה, ע"כ אוחזין מלמטה"⁸⁴.

79 אוסף מנהגי לוב, אה"ק תשנ"ד, עמ' 17.

80 ממנהגי יהדות כורדיסתאן, ב'ילקוט מנהגים', עמ' 199 אות 7.

81 ממנהגי יהדות לוב, ב'ילקוט מנהגים', עמ' 232 אות י מספר 2.

82 ומנהג זה הוא להראות שמחה במקומות שהיה ניצחון להיהודים, לעומת מנהג שאר המקומות להכות כדי למחות ולמחוק את שם המן ובניו.

83 מהדורת 'אשכול', ירושלים חש"ד, עמ' שסח-שסט, אות תתנט, בשם ספר 'קרבן עני בשם הריצ"א זצוק"ל' [בעל הבני יששכר]. וראה מה שמוסיף שם בקונטרס אחרון אות ח בשם ספר 'אזור אליהו'.

84 עוד בחילוקים בין דריידל לגראגער, ראה במאמרו של הרב יצחק טעסלער 'הדריידל' (סביבון) בחנוכה, 'אור ישראל', גליון יד עמ' נה, בפרק 'בין סביבון לרעשן'.